

אור וצל וים הקיפוח*

הארות בענין מאבקו של מרן הראי"ה קוק זצוק"ל לתיקון צביון
של חגיגות הפורים בתל אביב וביישוב החדש

הקדמה
קרנבל הפורים בתל אביב שנתכנה 'עדלאידע'
מרן הרב קוק ותל אביב
הקצבת שכר
קדושת המחנה
המודעה בישיבה
מכתבי הרב אל פרנסי רחובות ופתח תקווה
התיאטרון בראשון לציון ובלונדון
סיכום

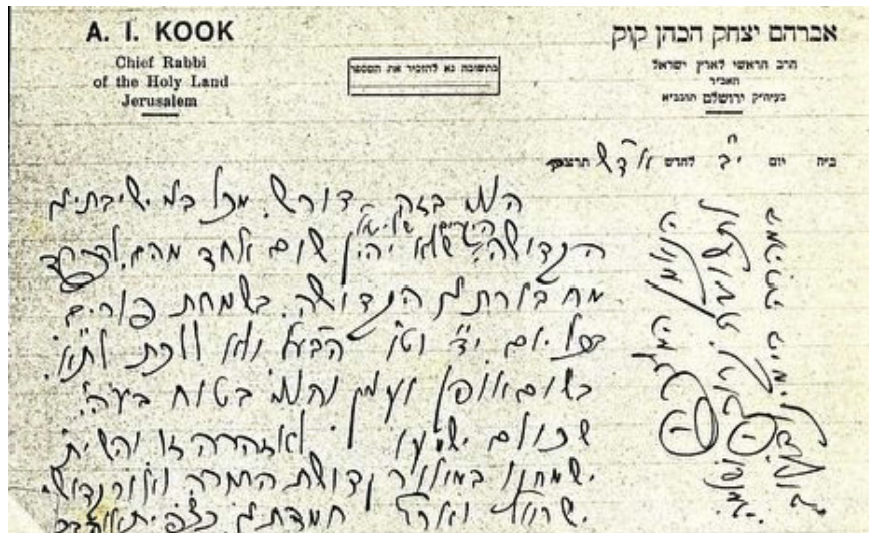
הקדמה

אור חדש הופיע, לשמחת כל הנאחזים בשיפולי גלימתו של מרן הרב זצ"ל, עם יציאתה לאור של המהדורה המחודשת של ספרו של הרב נריה זצ"ל 'מועדי הראי"ה' (ספרית בית-אל תש"ע). מהדורה זו משתבחת בכללי עיצוב עקביים, בעדכון הציונים ומראי המקומות הקיימים ובהוספת ציונים רבים חדשים, וכן בהוספת תמונות ומסמכים שלא היו במהדורה המקורית¹. כך בעמ' 255 מודפס לראשונה צילום כתי"ק של מרן הרב במודעה שכתב לבחורי ישיבת 'מרכז הרב'. וזה לשונה²:

* בהשראת השיר "אז היה לה" של המשוררת לאה גולדברג, קראה ד"ר ענת הלמן את ספרה על התרבות התל אביבית בתקופת המנדט 'אור וים הקיפוח' (הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, תשס"ח), וממנו נגזרה כותרת המאמר. יהי מאמר זה לזכותה של אמי מורתי הרבנית מינדה לאה בר אילן תח', שנולדה, גדלה וחונכה בתל אביב, ולעילוי נשמת הוריה – סבי וסבתי, אוהבי תורת ארץ ישראל ותומכיה, הרב עו"ד דוד שלמה קוסובסקי-שחור ז"ל וזוגתו מרת ליפשה ע"ה (בת ר' אליהו צבי דונחין ז"ל), ממורי הדרך ואנשי הרוח והמעש של הציבור הציוני ירא ה' בתל אביב. חן חן לספרני ספריית הרמב"ם בתל אביב על אדיבותם ועזרתם. [ההדגשות שבכל הציטוטים במאמר זה אינן במקור. המאמר נמסר למערכת 'המעין' בטבת תשע"ב.]

1 ראה בהקדמת המוציאים לאור בעמ' 11.

2 צילומה מופיע כאן באדיבות משפחת הרב נריה זצ"ל. בתעתיק הוספנו סימני פיסוק.

ב"ה יום י"ב לחדש אדר"ש תרצ"ב
הנני בזה דורש מכל בני ישיבתינו הקדושה היקרים שליט"א שלא יהיו שום אחד מהם להפרד מחבורתינו הקדושה בשמחת פורים בכל יום י"ד וט"ו הבע"ל, ולא ללכת לת"א בשום אופן וענין. והנני בטוח בע"ה שכולם ישמעו לאזהרה זו. והשי"ת ישמחנו במאור קדושת התורה ואור קדושת ישראל וארץ חמדתינו, כצפית אוהבכם הנאמן המצפה לתשועה קרובה ושלמה במהרה בימינו בקרוב.

הרגיל בלשונו של מרן הרב מתקשה להבין בשל מי הסער הגדול הזה, מה ראה להזהיר בלשון כה חד-משמעית את בחורי הישיבה שלא יהיו שום אחד מהם להיפרד מהחבורה ולנסוע בימי הפורים לתל אביב; במה נשתנתה תל אביב מכל עיר וכרך, ובמה נשתנו ימי הפורים משאר ימות השנה, שדווקא בימים הללו יש להיזהר מלנסוע תל אביבה? הקורא הערני ישים ליבו גם לכפל תארי הקדושה המתנייחים לשיבה ('ישיבתנו הקדושה', 'חבורתנו הקדושה'), וגם ישפיל עיניו לסיפיה דקרא: 'השי"ת ישמחנו במאור קדושת התורה ואור קדושת ישראל וארץ חמדתינו', ויבין שאף כי אין במודעה גילוי לטעם כתיבתה – מרמזת היא לו על כך בכמה מקומות ברמז עבה כקורת בית הבד³.

3 שכל לימדונו רבותינו 'הווי פרושים מן העריות ומן העבירה, שכל מקום שאתה מוצא גדר ערוה אתה מוצא קדושה'. עי' רש"י ויקרא, יט, ב ד"ה 'קדושים תהיו'. [ועי' ב'שבחי הראי"ה', ירושלים תשנ"ה, עמ' קעח].

קרנבל הפורים בתל אביב שנתכנה 'עדלאידע'

וסוגייה זו כיוון דאתיא לידן נימא בה מילתא. שלמה שבא, הביוגרף החציר-רשמי של העיר תל אביב, מתאר בסגנונו הקולח את תולדות 'קרנבל הפורים' שהתקיים בת"א בשנות המנדט⁴. ודאי שצורת חגיגה זו היתה לזרא לכל אשר רוח התורה בקרבנו, ולבטח שלא היה לה מאום עם רוחו של חג הפורים שקיימו היהודים וקבלו עליהם ועל זרעם. אך ישראל קדושים הם, ואף ריקנין שבהם אינו מקולקלים כאומות העולם; בספר המתאר את התקופה נכתב⁵ ש"על אף השם 'עדלאידע' – לפי כל העדויות שבכתב ובתמונה נשמרו העליזות והעליצות הפורימיות במסגרת של התנהגות 'נאותה' בהחלט", וסופר מאנשי התקופה מספר⁶ ש"מי שראה את הקרנבל הנוצרי.. יתפלא ל'טוהר' שבקרנבל העברי... 'טוהר' זה אכן נשמר בקפידה רבה, עד כדי ויתור של העירייה על שירותי סטודיו למחול"...

ברם, האירוע המרכזי בקרנבל בתקופת השנים תרפ"ז-תר"צ היה 'טכס בחירת מלכת אסתר'⁷. כצפוי, הטקס עורר פולמוס ציבורי נוקב. הוא היה כרוך בהצגת האשה הנבחרת במלוא הדר מחלצותיה קבל עם ועולם, ותוכנו כד שימשוך צופים רבים ככל האפשר, כולל תיירים שהזדמנו לעיר מן הארץ ומחו"ל. הצידוק העיקרי לקיום הטקס במתכונתו היה כלכלי – הכנסות לקופת העיר ולסוחריה, בהשראת אירועים דומים שהתקיימו במקומות שונים בעולם כולו: טקסי הכתרת נשים למלכות-שליים-אחד היו עמוד התווך של קרנבלים ופסטיבלים בעולם כולו.

מרון הרב קוק ותל אביב

בשנת תרס"ד עלה מרון הרב קוק זצוק"ל לכהן פאר כרב הקהילה היהודית בעיר הקודש יפו⁸. בחול המועד פסח של שנת תרס"ט נוסדה שכונת אחוזת בית ע"י יוצאי

4 שלמה שבא, הו עיר הו אם (זמורה-ביתן-מודן תשל"ז), פרק כד עמ' 298-299: "בראשית שנות השלושים נקרא השם 'עדלאידע'... לקארנבאלי הפורים של תל אביב שתחילתם עוד בימי אחוזת בית... ערכו ברחוב הפרבר מסע פורים עליו. במשך הזמן הפכו לחגיגות שמחה גדולות בהנהגתו של אגדתי, שריכזו רבבות נפשות מכל הארץ... בשבוע של פורים נערכו באולמות תל אביב נשפים עליזים, ועליהם ניצח ברוך אגדתי, שהכתיר גם את המלכות הראשונות של העיר והארץ"...

5 אור וים הקיפיה עמ' 85.

6 משה ביילינסון, בשנת תרפ"ט; ראה שם בעמ' 266 הערה 74.

7 בת שבע מרגלית שטרן, "כיצד הפכה "העבריה היפה מארץ ישראל" את חג הפורים לזירת מאבק פוליטי? הארות אחדות על פרשנות ציונית לחג", ארכיון מכון שכטר למדעי היהדות, בקישור: <http://www.schechter.ac.il/bima.asp?ID=38>

8 אף כי משכנו לא נקבע ביפו גופא אלא בשכונת אחוזה, בין שכונת נווה צדק לשכונת נווה שלום. שבחי הראי"ה עמ' פ; חיי הראי"ה (הוצאת מוריה, ת"א יפו התשמ"ג) עמ' רכה.

יפו ושכונת נווה צדק, בהגרלת המגרשים המפורסמת⁹. מרן הרב הוסיף על תורתו את קומת תורת ארץ ישראל ונתעלה מעלה מעלה, ובמקביל אף אחוזת בית צמחה ופרחה, והפכה לתל אביב המתאחדת עם השכונות נווה צדק ונווה שלום הוותיקות ועם שכונות נוספות, ומביטה בגאון ובחמלה על הקהילה היהודית המתדלדלת ביפו. למרות המתאם ההיסטורי, ההיכרות הוותיקה והקרבה הגיאוגרפית עד עלות הרב לירושלים, מעט, אם בכלל, נכתב עד עתה על מרקם היחס בין מרן הרב קוק לעיר תל אביב, לפרנסיה ולדְבָרִיה, ואף על פי שמרן הרב היה זה שחזה את תפארתה של העיר ואף המריץ את דיזנגוף להקימה¹⁰, על אף שמתווה בניינה הראשוני של אחוזת בית לא היה בהכרח ברוח ישראל סבא¹¹. את היחס המקרב קבע הרב, כנראה, מכמה מניעים: אמונה והשתדלות שהבניין קבוע והפגמים זמניים¹²; הערכה אישית למייסדי אחוזת בית שאת כולם הכיר הרב מרבנות יפו¹³, שהיוותה המשך להערכתו את בעלי הבתים שהעלו אותו ארצה והכתירו אותו לרב עליהם¹⁴; וכמובן, גם מתוך

- 9 עיקר פרסומה בא לה בזכות התמונה ההיסטורית המתעדת את מעמד ההגרה. הו עיר הרב אם פרק כא עמ' 251.
- 10 שבחי הראי"ה עמ' צו-צז: 'דיזנגוף, בְּנֵה עיר!', ושם עמ' רפא; ראה גם לקמן לעניין אזרחות הכבוד של העיר שהוענקה לרב.
- 11 שם עמ' צז ועמ' צח. ראה גם במכתבו ל'ועד הנכבד ל'אחוזת בית' בעניין 'הכנסת פרוורס הנכבד' לתוך היקף העירוב של העיר יפו (חיי הראי"ה עמ' רפה), ואגרת נוספת בנושא מאותה תקופה שנדפסה באגרות ראי"ה ח"א אגרת רמב. לעניין הרתיעה של מרן הרב מגימנסיה הרצליה, שהיתה מאבני הבניין התרבותיות של תל אביב, ראה מבחר ציונים בליקוטי הראי"ה (הוצאת חי ראי, כפר הרואה תש"ן) עמ' 108-106, וכן באוצרות הראי"ה לרב משה צוריאלי (מהדורה חדשה מורחבת בחמישה כרכים בהוצאת ישיבת ההסדר ראשון לציון, תשס"ב) חלק א עמ' 240, ומעשה שהיה המובא בחיי הראי"ה עמ' רלא-רלב, ועוד כהנה וכהנה, למשל באגרות ראי"ה ח"ב איגרות תקכד-תקכה; ראה גם יוסף אבנרי, 'הרב קוק ופעילותו החינוכית בתקופת יפו', ניב המדרשיה יח-יט תשמ"ה-תשמ"ו.
- 12 ראה במעשה הראשון המצוין בהערה הקודמת, וכן במעשים המובאים שם בעמ' צז, וגם שם עמ' רפא.
- 13 לעניין ההיכרות המוקדמת של הרב עם דיזנגוף ראה לעיל בהערה 10, וכן במלאכים כבני אדם מאת שמחה רז (הוצאת קול מבשר, ירושלים תשנ"ד) עמ' 314.
- 14 ראה, למשל, חיי הראי"ה עמ' רפו-רפח בעניין 'הש"ר' - ר' שמעון רוקח, שהיה ממייסדי שכונת נווה צדק ומחשוביה, הוא שהיה מקוראיו של מרן הרב לעלות לארץ לכהונת רבנות יפו (ראה שבחי ראי"ה עמ' עט; חיי הראי"ה, עמ' נח-סד), והוא שהשיג מהתורכים את אישור הכניסה לארץ למרן הרב (שיחות הראי"ה [הוצאת מורשת, ת"א יפו תשל"ט] עמ' רצט; מלאכים כבני אדם עמ' 26). אגרת ברכה אישית מהרב להש"ר לרגל התכבדותו באות כבוד מקיסר אוסטריה נתפרסמה באגרות ראי"ה ח"א אגרת רא. בזכות המגורים בסמוך לנווה צדק וההיכרות העמוקה עם ר' שמעון רוקח נתוודע, מן הסתם, לרב גם בנו של הש"ר, הילד ישראל רוקח, לימים חבר מועצת העיר וסגנו של דיזנגוף בראשות העיר (ומי שלאחר הסתלקות הרב זצ"ל ופטירת דיזנגוף נתמנה כראש העיר); ראה גם שבחי הראי"ה עמ' רפה.

הבנת הצורך של הישוב המתחדש בארץ במבנה התיישבותי שייסוד תל אביב הביא עימו¹⁵.

אף אנשי יפו והעיר העברית הראשונה שצמחה לצידה השיבו מצידם אהבה למרן הרב. כותב ר' ישראל חבס ז"ל בשבועון 'היסוד'¹⁶:

השפעת רבינו בעשר שנות ישיבתו ביפו היתה גדולה מאד, כל אנשי היישוב החדש היו מעריצים אותו. החיים הדתיים ביפו והסביבה התגברו והלכו, וההשפעה עברה גם לתל אביב הצעירה שהתחילה אז להבנות... גם ביפו היו אז חוגים שונים, חרדים קנאים וחפשים קיצונים, אבל אף אחד לא העיז למרר את לב הזהב של רבינו, פאר הישוב והדרו, המלא אהבה עצומה לכולם. גם בני הישוב החדש אשר עלו לארץ, לשם בנייה ופיתוחה, לא רצו בשום מקרה להעציב את האיש המסור בכל עומק נשמתו הגדולה לבנין ארץ הקודש... והרבה יותר מזה היה המצב של רבינו והשפעתו כל זמן ששכן כבוד בלב הישוב החדש.

אף עם עלות הרב ירושלימה לא ניתק החבל¹⁷, ובכל עת המשיך הרב לעמוד על משמר העיר תל אביב¹⁸. חשוב לציין כי מעמדו של הרב בענייני תל אביב לא היה רק כשל צופה ומשגיח מרחוק; באיגרתו לוועד הנכבד לעיריית תל אביב¹⁹, בברכה על קבלת מעין חוק עירוני בדבר קדושת השבת, אנו מוצאים את המשפט דלהלן:

ואם כי אמת הדבר שהביטוי 'קדושת השבת' מבלעדי התיבה 'הדתית' אינה מחסרת מאומה מכל תוכן המעשי והמוסרי... בכל זאת נצטערתי על ההשטמה הזאת אחרי שכבר הוכנסה מלה זו בהצעת הנוסחה עפ"י הסכמת²⁰.

על פי דרכנו נמצאנו למדים שמעורבות מרן הרב בהחלטות הוועד – ולפחות באלו שהיו חשובות בעיניו – הגיעה עד כדי שותפות בקביעת נוסח הצעות החלטה טרם

15 לעניין ייחודה של תל אביב נכתב רבות; לניתוח סוציולוגי ראה בפרק הסיכום של הספר אור וים הקיפוח עמ' 237–244. הצורך היישובי בבנין ת"א רמוז בדבריו של מרן הרב לדיזנגוף לקראת ייסוד העיר, המובאים בהערה 10 לעיל.

16 מובא בליקוטי הראי"ה ח"ג עמ' 114.

17 ראה בכתבה של ר' דב נתן ברינקר ב'העברי' תרע"ט גליון לה (מובא בחיי הראי"ה עמ' שה-ש).

18 שבחי הראי"ה עמ' רצה (באותה הזדמנות קיים הרב מצוות ביקור חולים בדיזנגוף; ראה לעיל בהערה 10). ייתכן שלעניין זה עמד לעזרו של הרב גיסו, הרב יעקב רבי ז"ל, שהיה אהוב עליו כאחיו, והיה ראש הישיבה והת"ת 'שערי תורה' ביפו (עליו ראה בליקוטי הראי"ה עמ' 366–370).

19 נתפרסמה בגליון לז של העיתון 'קול יעקב' מיום ח' בתמוז תרפ"ג, ונדפסה שוב באוצרות הראי"ה חלק א עמ' 405.

20 לעניין המאבק על חוקי השבת בתל אביב ועמדתו של דיזנגוף בעניין ראה אור וים הקיפוח עמ' 94–98.

שתובאנה לפני הוועד להצבעה. משתי אגרות נוספות – אחת אל מרן הרב ואחת ממנו – ושמועדן הוא כחודשיים קודם לאגרת הנזכרת, אנו למדים כי ההתייעצות עם הרב עליה רומזת האגרת הנזכרת, שנתפרסמה בתמוז תרפ"ג, היתה, כנראה, עקב בקשת ועד העיר מהרב להשפיע על תושבי השכונות הסמוכות לתל אביב שיסכימו להסתפח ולהתאחד עם העיר, ותשובתו של הרב שכן ייעשה רק אם דרישותיו המוקדמות בעניין נוסחו של 'חוק השבת' בתל אביב תתקבלנה.²¹

בי"ט אלול תרצ"ה התקיימה ישיבת אבל לזכרו של הרב קוק באולם ועד הקהילה של תל אביב. בהספדו הזכיר הרב עוזיאל²² ש'בחדר זה שאנו מספידים עכשו את רבנו הקדוש, השתתף בחייו הרבה פעמים בישיבות לרגלי עניינים חשובים ומכריעים בחיי עמנו בארץ ישראל'. נמצאנו למדים שלא רק בענייני תחיית הרוח נשמעה דעתו של הרב בישיבות פרנסי תל אביב – אלא גם בעניינים שבבניין הארץ²³, ואף אחר עלות הרב ירושלימה – שהרי בית ועד הקהילה של תל אביב (העומד עד היום בשדרות רוטשילד מס' 42) הוקם רק בשנת 1924!

וכאן המקום להעלות את זכרם של רבניה של תל אביב. על היחס המיוחד שהיה לרב עם הרב שלמה אהרונסון זצ"ל שישב על כסאו כאב"ד יפו ניתן ללמוד ממכתב הברכה ששלח לו הרב לרגל היבחרו²⁴, שמלבד הברכה החמה שבו, והבעת התקווה ש'בשמחת ידידות נעבוד שכם אחד לטובת עם ה' ונחלתו', ניתן ללמוד ממנו שטרם המינני נועצו אנשי יפו ברב, והוא שחייק את ידיהם לבחור ברב אהרונסון. ביום כ' אדר ב תרצ"ה נפטר הרב אהרונסון, והרב, על אף המחלה הקשה שכבר קיננה בגופו, התאמץ ובא במיוחד לתל אביב להספידו²⁵.

עם הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל זצ"ל היחסים היו עמוקים אף יותר²⁶. באלול תרע"א נתמנה הרב עוזיאל מטעם הסולטן כחכם באשי ליישוב החדש, והרב עוזיאל בתבונתו ובענוותנותו הכיר במעלת הרב המכהן, והכריז בדרשת ההכתרה שנשא בשב"ק ו' מרחשון תרע"ב בביכנ"ס 'קהלת יעקב' ביפו כי יתחום את פעילותו לשדה המדיני בלבד, וזאת כדי לא להסיג את גבולו של הרב קוק²⁷. בפתחת ההספד הקצר

21 ראה באוצרות הראי"ה שם עמ' 415-416, ודוק בפסקה ג במכתבו של הרב מתאריך ח אייר תרפ"ג.

22 מכמני עוזיאל ח"ד (הוועד להוצאת כתבי הרב עוזיאל תשס"ז) עמ' תקטז מאמר י.

23 ראה גם במעשה המובא לעיל בסיום הערה 14.

24 בחיי הראי"ה עמ' שח.

25 את ההספד מצאו עבורי הספרנים החרוצים של ספריית הרמב"ם בספרו של הרב ד"ר יצחק אלפסי, החכם המופלא – הרב שלמה הכהן אהרנסון הרב הראשי הראשון של תל אביב חייו ופעלו, (תל אביב תשמ"ה) עמ' 148-149, המביאו מתוך העיתון 'ההד' מאותה עת.

26 ביוגרפיה מרתקת ומעריצה של הרב עוזיאל כתב נכדו, העיתונאי הידוע מאיר עוזיאל: הראשון לארץ ציון, סיפורו של הרב עוזיאל (יד בן צבי ועם עובד תשנ"ט).

27 הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, מכמני עוזיאל (הוצאה שנייה עם תיקונים, הוועד להוצאת כתבי הרב עוזיאל תשנ"ה) חלק ראשון עמ' שיז שער שלישי מאמר ראשון.

שנישא בישיבת האבל של ועד הקהילה של תל אביב, שממנו הובא כבר לעיל, אמר הרב עוזיאל עוד:

כשנקראתי בשנת תרע"א לכהן כרב ביפו נמשכתי אליו באהבה, בהערצה ובהוקרה. קבלתי ממנו הדרכה לא רק בענייני הלכה אלא גם בשאר העניינים. נהייתי ממנו עצה ותושיה, ובכל פעם שביקרתיו יצאתי ממנו מלא שפע. עכשיו אני קורא כתלמידו: 'אבי אבי רכב ישראל ופרשיו'²⁸!

בהספד שנדפס בכתובים באותה תקופה כותב הרב עוזיאל על הרב קוק דברי שבח מופלגים אף יותר²⁹: "יחיד בדורו היה רבנו ומאורנו מרן הגאון ר' אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל נשיא הרבנות הראשית לארץ הקודש, ולכן אין אנו מוצאים ביטוי מתאים והולם לעצם האבדה הגדולה שאבדה ארץ ישראל בפרט והיהדות בכללה במוותו". ואין דעתו של הרב עוזיאל נחה עד שהוא ממשיך בתיאור דמותו של הרב, כפי שהכירה מהיכרותו האישית:

ברגעים אלה שאני מהרהר בזכרוני מתייצבת לפני כמו חיה דמותו הענקית. רואה אני את ענוותנותו המרובה ועמדתו התקיפה שאינה נרתעת מפני כל, בת צחוק של אהבה וענוה על שפתיו, עיניים נוצצות ובהירות חודרות למעמקי הנפש ושלהבות וזיקוקין דינורא יוצאין מפיו בזה אחר זה כשטף מים רבים, והנני עומד ועושה אזני כאפרכסת נדהם ומתפלא למשמע אזני ולמראה עיני... ובאמת הוא נדמה למלאך ה' צב-אות בכל הליכותיו, ומי יתן לנו תמורתו ומי יתן לנו חליפתו. חשד השמש בצהרים ובטל זיו החכמה.

הדברים מתאימים ליחסו של הרב אליו. בהסכמה לספר התשובות של הרב עוזיאל כתב הרב³⁰:

...אשר מאז נתאגדנו יחד לעבוד עבודת הקודש שכם אחד, למשא עם ד' היושב על אדמת הקודש, גדלה ועצמה אהבת-אמונים המקשרת את נפשותינו בחיבת קודש של תורה ויראת ד' טהורה, באהבת אומן לחיבת ארץ קדשינו... ועבודת ידידי הנאמנה הנה לי תמיד למשיב נפש וששון לב...

28 ראה גם מכתב של ערגה וגעגועים ממנו לרב קוק שנדפס במלאכים כבני אדם עמ' 104, ובהספד שנישא בבית הכנסת הגדול בתל אביב במלאת שלושים להסתלקות הרב, מכמני עוזיאל ח"א שם עמ' שנג מאמר ג.

29 'זיו החכמה', נתיבה תשרי תרצ"ו, ושוב נדפס במכמני עוזיאל ח"ד עמ' תקיח מאמר יא. הספד נוסף על הרב קוק נדפס שם בעמ' תקכא מאמר יב (וגם שם שב ועולה הדמיון בין הרב קוק לרבי יוחנן בן זכאי, וכן הדימוי בדבר ביאת השמש בצהריים), והספד נוסף על הרב קוק נדפס במכמני עוזיאל ח"ג עמ' שנג. מענין לציין שגם ר' אריה לויין השתמש בהספדו על הרב קוק בביטויי ההספר שאמרו על ריב"ז, עי' בספר 'איש צדיק היה' עמ' 276-279.

30 נדפסה גם בבשדה הראי"ה עמ' 268-267 (כפר הרואה התשמ"ז).

אין ספק שאף למערכות היחסים של אמון, הערכה הדדית, ושיתוף פעולה שהיו בין הרב קוק לרב אהרונסון, ובמידה רבה אף יותר בינו לרב עוזיאל, היה תפקיד נכבד, אף כי לפעמים סמוי³¹, בשמירת מעורבותו של הרב קוק והעצמתה בענייני הרוח והחומר של תל אביב.

גם את המשורר חיים נחמן ביאליק נכון להזכיר לענייננו. ודאי, שההיכרות הארוכה של הרב עם המשורר³², והיחס המעריץ והחם של ביאליק אליו, עם השפעתו

31 ראה, למשל, במלאכים כבני אדם עמ' 135, שם נדפס צילום של כרוז מיום י"ח בחשוון תרפ"ט, עליו חתומים הרב קוק, הרב צבי פסח פרנק והרב ברוך מרכוס, ושנועד לחזק את מחויבות תושבי תל אביב למוסדות הרבנות העירוניים הנבחרים, אך בלא לציין את שמות רבני העיר (שני הנלווים למרן הרב לחתימה על כרוז זה הם מאנשי הרב עוד מימי הרב ביפו; לעניין הקשר בין הרב לרב פרנק ראה שיחות הראי"ה עמ' שלד בהערות השוליים, ובביוגרפיה שכתב הרב שבתאי רוזנטל 'משואה לדור, מרן הגאון רבי צבי פסח פרנק רבה של ירושלים' [הוצאת מכון הרב פרנק, הדפסה שלישית תשל"ט] עמ' כח-כט וכן עמ' קצח ובעוד מקומות שם; לעניין הקשר בין הרב לרב מרקוס די לציין שהרב מרקוס נצטרף למשלחת הרבנים במסע המושבות מעת הגיעה לחיפה, והוא אף בין החתומים על ההקדמה לחוברת 'אלה מסעי').

32 הרבה יש להאריך בעניין היחס החם של ביאליק לרב קוק, וזאת אף על פי שביאליק מתלמידיו המעריצים של אחד העם היה (שהיה מוקצה בדעותיו ע"י מרן הרב) ואף אחז במשנתו ופיתחה, כידוע ממאמרו 'הלכה ואגדה' שנתפרסם בשנת תרע"ז (רשימת מקורות וצינונים למאבק האידיאי בין הרב קוק לאחד העם מביא הרב נריה בחיי הראי"ה עמ' שכד-שכה בהערות השוליים, וראה עוד שם עמ' קמ-קמא בדברי הרב מיימון בעניין המאבק שהתחולל בלבבות רבים מבני הדור בין תורת הרב קוק לבין משנת אחד העם; כמו כן ראה ליקוטי הראי"ה עמ' 109). לרשימת חלקית ביותר של מעשים הקשורים לרב ולביאליק ראה מלאכים כבני אדם עמ' 360-355. הרב אף סייע לביאליק בכתיבת ביאורו למשנה שיצא לאור בתרצ"ב (ליקוטי הראי"ה עמ' 426), ולא רק שכתב הסכמה לספר (כנראה ברגשי תודה על כך שביאליק חרג סוף-סוף מתחום האגדה להגות בהלכה), אלא אף כתב לביאליק עם קבלת המשניות לאחר ההדפסה מכתב תודה חם, שכלל מו"מ פרשני קצר כדרכה של תורה (צילום המכתב נדפס במלאכים כבני אדם, עמ' 356). [דרך אגב נעיר הערה ביוגרפית קצרה. שם משפחתו של המשורר נכתב בכל מקום על ידי אחרים ועל ידו 'ביאליק'. אף הרב באגרות אליו פונה אליו בשם זה (לדוגמא, ראה באגרת הנזכרת לקמן בהערה 34). והנה, בדרך פלא, לשון הפנייה אל המשורר במכתב הברכה לרגל קבלת פירושו למשניות הוא 'משוררנו הנשגב רח"נ **ביליק**', כשהאות א' מושמטת! השמטה זו מרמזת, לדעתי, לפרשה עלומה: את פני ביאליק בביקורו הראשון בירושלים בשנת תרס"ט הקביל עיתונו של בן יהודה 'הצבי' בכתבה שכותרתה 'המשורר ביליק יבוא היום - יהודים; לכו אל הרכבת לקראתו'. קריאה זו עוררה ליצנות רבה על חשבון מערכת העיתון (בן יהודה עצמו היה אותה שעה בחו"ל), כיוון שבשעת הפצת הקריאה לצאת להקביל את פניו של המשורר - הוא כבר שהה בירושלים... על כן פרסם 'הצבי' למחרת התנצלות ארוכה, שגם בה שמו של המשורר נכתב בכתיב המוזר 'ביליק'. טעמו של העורך לכתיב זה נעלם (ואולי לרמז על המונח 'ביליג' ביידיש - 'זול!'), אך הדבר העלה את חמתו של המשורר, ולו רק משום הליצנות הנוספת שנגרמה מכך (ועל כל פרשיה זו ראה מה שכתב חיים באר, גם אהבתם גם שנאתם [תשס"ב] עמ' 82-83, וביתר הרחבה במאמרו של זאב פרי 'יהודים, לכו אל

הרבה של ביאליק על תרבותה של תל אביב³³, הגבירו את השפעתו של הרב על העיר³⁴, ובהיזון חוזר גם דירבנו אותה.

הקצבת שחר

כשנתבקש הרב להיות רבה של ירושלים נקבעה משכורתו על ידי ה'וועד הכללי' (הוא ועד כל הכוללים של ירושלים). בחודש אב תרפ"א נתעלה להיות רב ראשי לארץ ישראל, ואף על פי כן לא נתווסף ולא כלום למשכורתו: מממשלת המנדט הבריטי לא הסכים הרב לקבל מאום עד יום הסתלקותו כדי שלא יהיה תלוי בה, וכדי שגם ראשיה ידעו שאין הוא תלוי בהם³⁵, ואף מה'וועד הלאומי' (ה'ממשלה' של המדינה

הרכבת, המשורר ביליק יבוא היום', 'הארץ' 27 במרץ 2009). גם הרב קוק זצ"ל וגם ביאליק בורכו, כידוע, בזיכרון פנומנלי (גם בערוב ימיו ידע ביאליק את כל התלמוד בעל פה או קרוב לכך, ראה גם אהבתם גם שנאתם עמ' 425-424), ואין לי ספק ש'שגיאת כתיב' זו במכתב הרב אל ביאליק בשנת תרצ"ב לא פליטת קולמוס היא שיצאה מתחת ידו של הרב – אלא עקיצונת קטנטנה, לרמוז על אותה פרשייה משנת תרס"ט; זו היתה כנראה דרכו של הרב להביע את מחאתו כאשר ראה, כשהגיע הספר המודפס לידו, את ההקדמה שכתב ביאליק לפירושו (המעוטט בהסכמתו של הרב קוק), בה הציג את המשנה לא כחיבור חי ופועם – אלא כחיבור עתיק שעיקר ערכו הוא בהיותו מקור חיוני לחידוש השפה העברית. כלומר, יתכן שבצורת פנייה זו רמז הרב קוק לביאליק שכל עוד עוסק הוא בפירוש המשנה מבלי לקיים את האמור בה אין הוא עדיף בהרבה על בן יהודה, שלא רק הרב קוק הסתייג ממנו ומדרכו בגלל נטייתו של בן יהודה לבכר חדשנות על פני מסורת – אלא אף ביאליק עצמו (ראו במאמרו של שמואל אבנרי 'מי פרץ את הלשון לשדים ולמלאכי חבלה? ביאליק נגד אליעזר בן יהודה', הארץ 17 בדצמבר, 2010). תיאור חי, בעינים של ילד, לפגישה הסוערת בין ביאליק לבן יהודה בביקורו הראשון של ביאליק בארץ, נדפס בספר זכרונותיו של נחום גוטמן 'בין חולות ותכול שמים' עמ' 60-59]. אף לאחר פטירת ביאליק חלק לו הרב כבוד, והשתתף באזכרה שנערכה לו בסוכנות היהודית (שבחי הראי"ה עמ' רפד); וראה גם לקמן בהערה 34.

33 בשנת תרס"ט ביקר ביאליק ביקור חטוף בארץ, ובין השאר ביפו ובנווה צדק; אז קיבל ממרן הרב את איגרת הברכה שנדפסה באגרות ראי"ה חלק א אגרת קצא (על ביקור זה ועל נתיביו הנעלמים ראה בהרחבה בגם אהבתם גם שנאתם עמ' 99-77), אך רק בשנת תרפ"ד עלה ביאליק לארץ וקבע בעיר תל אביב את מושבו. על השפעתו הרבה של ביאליק על תרבותה של תל אביב ועל צביונה נכתב רבות, ולא כאן המקום להאריך בזה.

34 ראה, למשל, אוצרות ראי"ה חלק א עמ' 491 איגרת 133 מניסן תרפ"ט ל'משוררנו החביב והנערץ מר ח. נ. ביאליק', 'בדבר המנורה אשר שמעתי שהיא מוכנה מטעם כבודו להינתן בראש האולם לעונג שבת מיסודו'. על בקשה זו השיב ביאליק בהכנעה, באדיבות ובצייתנות; תשובתו של ביאליק נדפסה באוהב ישראל בקדושה ח"ד עמ' 135 (ומובאת בקיצור במועדי ראי"ה "בגדר איסור מנורה כנגד מנורה"; ועיין שם עוד בדבר הקשר בין ביאליק לרב קוק).

35 ליקוטי הראי"ה ח"ג עמ' 446 בשם ר' אליעזר אלינר ז"ל, ושוב שם בעמ' 496; לעניין החשיבות שבעצמאות הכלכלית של האוחזים בדרכו של מרן הרב ראה גם אגרות ראי"ה

שבדרך) לא הסכים הרב לקבל שכר, ואף לא תמיכה לצורך טיפוליו הרפואיים בימי מחלתו האחרונה³⁶, ומסתברים הדברים שהוא הדין והוא הטעם. והנה, למרות שתושבי תל אביב ופרנסי העיר לא היו צריכים לתמוך ברב כלל – שהרי כבר מזמן פסקה כהונתו כרבה של יפו, ומשכורתו אמורה היתה להיות נקצבת מ'האורגאנים הטבעיים' שאף היו מוכנים לשלם אותה, אף על פי כן הרגישו פרנסי תל אביב מחויבות להקצות מכספי הציבור המצומצמים תמיד קצבה קבועה להשלמת משכורתו של הרב³⁷, וזאת ללא הגבלת זמן³⁸! מכתב ועד הקהילה העברית של יפו ותל אביב מיום כ"ו לחודש אלול תרצ"ג מבשר למרן הרב³⁹:

אנו שמחים להודיע לכ"ג שועד הקהלה הקציב לרשות כ"ג סך חמש עשרה לירות לחדש לשנת תרצ"ד, עד אשר יסודרו הענינים התקציביים של הרבנות הראשית לישראל. ברגשי כבוד והערצה לכ"ג ובברכת שנה טובה, שנת חיים ושלוש, שנת עליה בחמר ורוח.

וכמים הפנים לפנים: עם כל זהירותו הידועה והמפורסמת של מרן הרב בענייני ממונו, ועם זהירותו מלקבל סיוע אף מהוועד הלאומי, לא מצא הרב שום חשש בקבלת ההקצבה שהוענקה לו מוועד קהילת תל אביב⁴⁰! אמור מעתה, שבמכתב זה קיימת ראייה מובהקת לקשרים העמוקים שנטוו וטופחו בין הרב לתושבי תל אביב לאורך השנים, עד שנתו האחרונה בהאי עלמא⁴¹.

ח"ד עמ' טז (מובא אף בליקוטי הראי"ה ח"ג עמ' 174). דרך אגב נציין, כי על תכונת נפש של הפרנסים להכתיב לרבנים את הוראותיהם לקהל באמצעות הפסקת השכר למד הרב על בשרו בימי רבנות יפו, ראו שבחי ראי"ה עמ' פ (כל הבקי ורגיל יעמוד על נקלה למי מכוונים הדברים שם).

36 שבחי ראי"ה עמ' קנב-קנג.

37 למותר לציין שאף מהוספה זו לא נתנה הרב, ולמעשה הסתלק מהעולם בחוסר כלי; ראה מלאכים כבני אדם, עמ' 95-94.

38 כך הנוסח במכתב שמובא להלן בסמוך: 'עד אשר יסודרו'... ויש לציין שהקצבה זו שולמה לרב מלבד תשלום שכרם של הרבנים המכהנים בת"א:

39 תצלומו נדפס במלאכים כבני אדם עמ' 94. המכתב תולה את הזדקקותו של הרב לתמיכה הממונית של אנשי תל אביב בהיעדר סידור ענייני התקציב של הרבנות הראשית, אף על פי שכאמור מרצונו החופשי הרב לא חפץ לקבל שכר ממוסדות הרבנות. נראה שכוונת הכותב אינה לתקצוב עצמו, אלא לנוהל ההקצאה ולהבטחת האוטונומיה של הרבנות הראשית אל מול הוועד הלאומי ו'כנסת ישראל'; ראה במקורות המצוינים בחיי הראי"ה עמ' קסא בהערות השוליים, ובלנתיבות ישראל א עמ' 234.

40 ראה בשבחי ראי"ה שם.

41 גם בשבת שטרם הסתלקותו בהיותו מיוסר בכאבים בא עניין תל אביב לפני הרב; ראה אות ב ב'תשלומי דברים' שנתווספו בסיום הקונטרס נפש הראי"ה.

כתב הרב נריה זצ"ל⁴²:

בחורף ההוא (=תרצ"ה) כבדה אותו עיריית תל-אביב ותתארהו בתואר 'אזרח כבוד'. ויאמר הרב אל דיזנגוף, ראש העירייה: אינני מאוהבי התארים, אולם בשני תארים אני מתגאה, האחד – תואר הכהונה, והשני – תואר אזרח כבוד בעיר העברית שלנו... ויזכירהו דיזנגוף נשכחות ויאמר לו, כי הראשון אשר דבר אתו לפני שלושים שנה על הצורך לבנות עיר חדשה בישראל היה הרב:

קדושת המחנה

כצפוי, אף בענייני קדושת המחנה ערב הרב קוק לענייני העיר תל אביב⁴³. כבר בתאריך כ"ב באלול שנת תרע"ג⁴⁴ מחה מרן הרב בפני הועד הנכבד בתל אביב על שתיקת הוועד בנוגע להנהגה בלתי מוסרית של איזו מבנות תל אביב. כוונתו כנראה למה שזיכר בגליון 'המוריה' מס' 322 מיום כ' באלול באותה שנה (יומיים קודם למכתב הנזכר), שיש מנשות ישראל בתל אביב המטיילות בריש גלי עם מוסלמים ונוצרים⁴⁵.

כעבור עשרים שנה לפחות כותב מרן הרב לעיריית תל אביב⁴⁶:

בידים רועדות הנני כותב דברי אלה אליכם. הגיעוני ידיעות בדבר פריצת גדר הבושה האנושית בקשר עם הרחיצה שעל שפת הים⁴⁷ בעיירתנו היקרה אשר עליה כבודנו וגאותינו... ובצדקה הסירו את ההפקרות המנוולת ממנו...

ובענין הקרנבל המדובר מביא ר' יוחנן ישמח ז"ל בספרו כרוזי ראי"ה מתוך הבטאון קול תורה מחדש טבת-שבט תר"ץ⁴⁸:

מתוך הבולמוס של 'נהיה ככל הגויים' התחילו בשנים האחרונות לחקות בפורים את חג הקרניבל, וכמעשי הגרועים שבא"ה נסדרו נשפי מסכות ובחירת מלכת היופי להתמרמרותם של כל חוגי היראים... בקשר עם זה נערך

42 בשדה הראי"ה עמ' 43.

43 ללקט מקוצר של מראי מקומות בעניין מדרגת שמירת העיניים של מרן הרב ראה באוצרות הראי"ה כרך א עמ' 37-36, וגם בהספד ר' אריה לוי זצ"ל על מרן הרב – המובא שם בעמ' 63.

44 אגרות ראי"ה, ח"ב אגרת תקצב.

45 מרדכי אליאב, "מוריה – עיתון חרדי לוחם למען תקנת ירושלים", קתדרה 70, 75, 102 ובה"ש 104 (ינואר 1994).

46 אוצרות הראי"ה כרך א עמ' 417, מכתב בלי תאריך (אך תל אביב זכתה למעמד עיר רק בשנת תרצ"ד).

47 ראה אור וים הקיפוח עמ' 144-148.

48 כרוזי ראי"ה עמ' 93 (הוצאת המשפחה, ירושלים תש"ס); צילום המכתב עצמו נדפס במלאכים כבני אדם עמ' 456, ומשם יש ללמוד שתאריך המכתב הוא כ"ז טבת תר"ץ.

המכתב הבא לראש עיריית תל אביב... ליד הדרת כבוד מר מ. דיזינגוף, ראש העירייה, שלום. הננו בזה מתכבדים להודיע לכ"ה שאנחנו מכירים את העניין שהנהיגו חלק מהצעירים לעשות בחירות בשם 'מלכת היופי' בימי הפורים שהוא לגמרי נגד רוח ישראל, תורתו ומוסרו, והוא מביא עלבון גדול על כללות הישוב באר"י בעיני כל ישראל ובעיני הטובים שבאוה"ע, ועושה אותנו לבוז ולקלסה, ומתעורר משטמה רבה עלינו בין יושבי הארץ, וביחוד בשנה הזאת אשר בעוה"ר לוקינו בה בכפלי כפלים. ע"כ אנחנו דורשים בכל תוקף בכח תוה"ק למנע את המנהג העלוב הזה... החותמים ברגשי כבוד: אברהם יצחק הכהן קוק; משה מרדכי עפשטיין; איסר זלמן מלצר⁴⁹. המכתב הזה... פעל את פעולתו, ובתשובה שנתקבלה... מודיעים שמצד העירייה לא יתנו השתא יד לעריכת הקרניבל בחירת 'מלכת היופי'.

כותבת אחת מחוקרות התקופה⁵⁰: 'הקרב על פורים החילוני במהדורתו הצינונית הנזכרת הוכרע בניצחון המתנגדים, בהם הרב קוק והאורתודוקסיה הלא-צינונית... ב-1931 התקיים קרנבל פורים בלא מלכה רשמית'. צודקת הכותבת בתארה את סיוס המאבק כניצחון, אם כי חלקי, של הרב, אך מכל המובא עד עתה ברור שניצחונו של הרב לא היה ניצחונם של ה'אדוקים מירושלים' – אלא ניצחונו של מי שגם היה שותף לייסודה של העיר, ואף היה שותף פעיל ותומך בבניינה, שלא בחסד בא אל הפרנסים אלא בזכות.

המודעה בישיבה

בפורים תר"ץ נפסקה, כאמור, התמיכה התקציבית של העירייה בטכס בחירת מלכת אסתר, ובפורים תרצ"א בוטל הטכס לחלוטין. המודעה שהוזכרה בראש המאמר נכתבה לקראת פורים תרצ"ב. יתכן שיש קשר בין הדברים: כל עוד נתקיים טכס בחירת מלכת אסתר לא התעורר החשש שבחור מהישיבה יציג כף רגלו בקרנבל התל אביבי; אך למן הרגע שפסגת הקרנבל נגדעה, ועמה פריצת הצניעות שנלוותה לה, גבר החשש שסקרנותו של אי-מי מתלמידי הישיבה תגבר לחזות בפלא הקרנבל המושך אליו רבבות, אף על פי שגם במתכונתו ה'צנועה' לא היה הקרנבל אירוע הולם את תוכנם של חיי התורה. יתכן גם שמאידך הוא עלול היה לדייק מן העובדה שמאבק הרבנים התמקד בטכס בחירת 'מלכת אסתר' שכלל אירועי הקרנבל כשרים וראויים,

49 על הקשר בין הרב קוק לרב מלצר (ולגיסו הרמ"מ עפשטיין) ראה בחוברת שכתב הרב עמיחי ישראל כנרתי 'אז נדברו יראי ה', על קשרי הידידות בין הגרא"ז מלצר לרב אברהם יצחק הכהן קוק', ארגון אור האורות תשס"ח. הרמ"מ עפשטיין גם נלווה לרב קוק במסע לאמריקה בשנת תרפ"ד למען ועד הישיבות, וגם זכה שהרב קוק הספידו (ליקוטי ראי"ה ח"ג עמ' 171; ההספד עצמו נדפס ב'היסוד' כ"ו כסלו תרצ"ה).
לעיל הע' 7. 50

ויתכן גם שעצם המאבק סביב קיומו של הטכס, מאבק שמרן הרב נטל בו חלק פעיל, עורר הדים באולמה של הישיבה, והעיר את יצר הסקרנות הטבעית בלבו של בחור ישיבה זה או אחר להצטרף לרבבות הצופים, כדי להבין ולחזות בעצמו על מה ולמה יצא הקצף. על כן נתלתה המודעה לקראת פורים תרצ"ב להזהיר את התלמידים מלנסוע תל אביבה בימי הפורים באזהרה חמורה וגורפת בניסוחה, שרק משום כבודה של העיר תל אביב, ולמניעת קטרוג עליה ועל יושביה, נחתמה בלשון המרמזת על תכליתה, אך בלא לפרש.

אמנם, יש לשים לב שהאיסור שהטיל הרב על תלמידיו לנסוע לתל אביב בימי הפורים הוא לכל צורך שהוא. כנראה חשש הרב שנוכחותו של בן תורה בקהל – ואפילו ייקלע אליו במקרה, ואפילו לא יצפה כלל בחגיגות – תיתן מעין 'הכשר' לקרנבל, ותשים ללעג את טיעוני הרבנים בדבר כיעורו.

מכתבי הרב אל פרנסי רחובות ופתח תקווה

בתאריך י' אדר תרס"ו שלח מרן הרב מכתב לוועד המושבה רחובות⁵¹:

אבן מעמסה מונחת על לבבי, אומר לנפשי אשיחה מעט וירוח לי. הידיעה קיבלתי זה לא כבר, שעושים הכנה במושבה לתיאטר בימי פורים הבע"ל. האמת אגיד לכבודם, אחי היקרים, שכרעם בגלגל הלמו הדברים הללו את מוחי ולבבי. כמעט שאיני מאמין אם יש בהם אמת ממשית. היתכן הדבר... שבעת כזאת, שדמי רבבות אחינו האהובים, שנשפכו כמים ברחבות ובשוקים, עוד טרם הודחו מבית מטבחם⁵²... ולא נדע בושת להראות לכל העולם שהננו אכזרים יותר מיענים במדבר, ובמנוחת לבב נתקבץ יחד ונתענג על מחזה של תיאטראות... גם המה אקוה ישובו ונחמו, ולא ידאיבו את לבב אחינו המתמוגגים ביוגום בעת צרה ליעקב⁵³...

הסיכוי שמחזה תיאטר שיועלה בחג הפורים על במה במושבה קטנה בפלסטינה ימצא מקום כה משמעותי בעיתונות המופצת בעולם, עד כדי חילול כבוד עם ישראל לעיני העמים והדאבת לבבות הפליטים הנותרים מהפוגרום, לא נראה גדול. ודאי שהרב התנגד להצגת התיאטרון במושבה רחובות לא רק בגלל הטעם הגלוי, אלא גם

51 אגרות ראי"ה, חלק א איגרת לד. בספר חיי הראי"ה עמ' שט–שעו מוקדש פרק שלם ליחס בין הרב לבני העיר רחובות, לא רק הוותיקים אלא אף החופשים.

52 הכוונה לפרעות קישינב.

53 למרות שהטעם שנתן הרב לבקשתו יש בו כדי להצדיק הימנעות מפעילות של תיאטרון במושבה רחובות בכל אותה שנה ולא רק בפורים, ולמרות שהטעם הכמוס לבקשתו תקף כל השנים ובכל מקום, אף על פי כן צמצם הרב את בקשתו לביטול ההכנות לעשיית תיאטרון בפורים דווקא; הדברים יובנו אם נאמר שניתן היה להבין מהשמועה שהגיעה לרב שהלהקה הוקמה רק לשם חגיגות הפורים.

– ובעיקר – בגלל טעם אחר⁵⁴. אשר על כן, כנראה, הוסיף הרב בסיום האגרת לועד המושבה משפט נוסף:

'אשר על אחת כמדקרות חרב יחשב לו (=ליעקב, כלומר לעם ישראל) עכשו ביותר קול המולה של חבר עליזים בהיותה שלא כרוח ישראל ולא כדת של תורה'.

שנה וחצי אחר כך – ביום ד' תשרי תרס"ח – כותב הרב לוועד פתח תקוה⁵⁵:

ההנהגות הטיאטרליות ביחש להמדות הטובות והקדושות שבהן יתפאר ישראל לנצח הנן בודאי למטה מכל בקורת, ביחוד כפי מה שנוהגים המשחקים וקהל המתענגים עליהם באופן גס ופרוע... ובזה מתחלל שם א"י לדאבון לב כל אוהביה באמת. הערה זו היא אמיתית בכל הזמנים, ומה נאמר לעת צרה ליעקב כעת הזאת, איך אפשר לשבת בסוד משחקים ולעלוז בשעה שדמי ישראל נשפכים בחוצות ובשוקים.

והנה, דבר פלא; שלוש אגרות של מרן הרב לפנינו: שתיים בעניין הצורך לצמצם את חגיגות פורים שלא נערכו באופן הראוי⁵⁶, ואגרת אחת בנוגע לתיאטרון חופשי באופן כללי⁵⁷. שלוש האגרות נכתבו לאחר מאורעות דמים שהותירו חותם בל יימחה, האיגרות המוקדמות נכתבו לאחר פרעות קישינב, והאיגרת המאוחרת נכתבה חצי שנה בלבד לאחר פרעות תרפ"ט. אין ספק שפריצת גדרי הצניעות בתהלוכת הקרנבל בתל אביב היתה חמורה הרבה יותר מפריצתה ב'תיאטר' של בני המושבה רחובות או בתיאטרון של פתח תקווה, ואף מספר השותפים לפריצה צניעותית זו היה מרובה ממספר כל בני רחובות ופתח תקווה גם יחד בשנת תרס"ח... ולמרות זאת: סגנון האגרת הראשונה הוא של 'דאגה בלב איש ישיחנה', הנימוק העיקרי לבקשה הוא הסולידאריות הנתבעת מבני רחובות עם הקרבנות היהודיים ברוסיה ולא פריצת גדר הצניעות, והמבוקש הוא ביטול כל מעשי התיאטר ברחובות. מאידך גיסא, הבקשה המועלית באגרת האחרונה היא בסגנון תקיף של דרישה מוחלטת, אך הבקשה מצומצמת – היא דורשת ותובעת אך ורק את ביטול טכס בחירת מלכת אסתר ולא את ביטול כל הקרנבל, ואף לשם בקשה 'צנועה' זו אין הרב מעלה את נימוק

54 גרשון גרא, כל ההתחלות (ספריית מעריב 1984) עמ' 201, מתאר את המאבקים שהתנהלו ברחובות בין האדוקים לחופשים סביב הצגות התיאטרון, ואף מביא צילום קבוצתי של חברי 'קבוצת המשחקים' של רחובות בה נראים בבירור שמונה גברים וארבע נשים. המלחמה על צביון התיאטרון ברחובות התחילה כבר בשנת תרנ"ה, ראה בטלגרמות של סופר ה'חבצלת' שהועתקו אצל שלמה שבא ודן בן אמוץ, ארץ ציון וירושלים (זמורה-ביתן-מודן 1973 עמ' 128).

55 אגרות ראי"ה ח"א אגרת צד.

56 האגרת לועד המושבה רחובות לקראת פורים תרס"ו, והאגרת לעיריית תל אביב מטבת תר"ץ לקראת יום הפורים באותה שנה.

57 האגרת לוועד פ"ת משנת תרס"ח.

הסולידאריות שהיה, כאמור, הנימוק המרכזי באגרת שנשלחה לוועד מושבת רחובות (והוא הנימוק השלישי משלוש הנימוקים שנקט הרב באגרת שנשלחה לבני פ"ת). הרי אם נדוק נמצא שאמנם אף האיגרת המאוחרת לבני תל אביב מבוססת על טעם משולש כאגרת לבני פתח תקווה, אך הסולידאריות עם הקרבנות כלל אינה רכיב בהם: קרבנות המאורעות נזכרים, אמנם, לקראת הסיום ברמז וכבדרך אגב ('וביחוד בשנה הזאת אשר בעוה"ר לוקינו בה בכפלי כפלים'), אך לא לחיזוק טעם המבוסס על סולידריות – טעם שכאמור כלל לא נזכר במכתב זה – אלא לחיזוק טעם המבוסס על החשש להתגברות שפיכות הדמים בשל המשטמה שהטכס יעורר! ההסבר המתבקש הוא, שלמרות הנסיבות הזרות – הרי שסגנונה של כל אגרת והנימוקים הנזכרים בה הותאמו לציבור המקבילים, בתקווה שבכך תושג מטרתה⁵⁸.

התיאטרון בראשון לציון ובלונדון

באגרות הראי"ה חלק א אגרת קטז נדפסה אגרתו של הרב לוועד ראשון לציון:

היום החרידה אותי השמועה, שנועזו איזה יחידים פועלים לחלל שבת בפרהסייה באופן מדאיב באמצע היום במושבה במלאכות להכנת תיאטרון. את האש, הבערת בעמק פצע נשמתי משמועות כמו אלה, לא אוכל אחי האהובים, למסור לכם על גליונות... חובת הועד היא להגן בעד כבוד קדושת אה"ק וכבוד האומה, שלא יתחלל שם שמים, וככל אשר תשיג ידו ייסר למשפט את מחללי הש"ק.

האגרת אינה ממוענת לפועלים מחללי השבת, אלא רק לוועד המושבה. גם ממנו אין הרב מבקש למנוע את הצגת התיאטרון – אלא רק את חילול השבת. נראה, שמבני ראשון לציון לא הרשה הרב לעצמו לבקש את שביקש מבני רחובות, פתח תקווה ותל אביב – יהיה הטעם לכך אשר יהיה⁵⁹, לכן הסתפק בדרישה להימנע ולמנוע את ההכנות בחילול השבת.⁶⁰ על זו הדרך יש, כנראה, להבין גם את

58 ראה אור וים הקיפוח עמ' 241–240 על האינדיווידואליזם כמאפיין תל אביבי לעומת יישובים אחרים בארץ בתקופת המנדט. ודאי שלחברה אינדיווידואליסטית לא ניתן לפנות בפנייה שמושתתת על סולידריות, וגם סגנון הפנייה לא יכול להיות בסגנון של איש המשיח צרת נפשו כסגנון הפנייה לבני רחובות, אלא בסגנון תובע ודורש (אמנם, ייתכן גם הסבר חלופי, על פיו, לקח הסירוב בו נתקבלו האגרות הראשונות, שהרי מופעי התיאטרון לא בטלו במושבות, הוא שהוביל לסגנון ולמסר שנקט באגרת האחרונה).

59 על השווה והשונה בתרבות המושבות, ובמיוחד בעניין ההבדלים בין אלו שהיו נתונות משך זמן ידוע להשפעת פקידי הברון לאחרות, נכתב לא מעט, ואכמ"ל.

60 ראה גם במכתב שצילמו מובא במלאכים כבני אדם עמ' 359 בדבר נשף המשוררת אלישבע, שהרב מבקש ודורש בתוקף שמכירת הכרטיסים תידחה לצאת השבת וזאת מבלי לדרוש את ביטול הנשף בכללותו.

אגרת תשפ"ב מו' אלול תרע"ו (אגרות ג) בה גם הצטמצם הרב לחשש חילול השבת בלבד⁶¹:

נתבקשתי מועד התמיכה בלונדון, לדבר באסיפתם... אבל מסופקני אם אוכל למלא המבוקש, מפני שמקום האסיפה הוא בבית תיאטר עברי, שכמובן הוא פתוח בעוה"ר גם בימי ש"ק.

סיכום

כשיצא האדר"ת מרבנות פוניבז' ועבר לרבנות מיר הציע לבני העיר שיכתירו במקומו את מרן הרב, וכך אמר להם: 'אני מעיד לכם, שאע"פ שהוא איש קדוש – עם כל זאת יוכל להחזיק מעמד ברבנות לא פחות ממני'⁶². כלומר, אף על פי שהרב קדוש ופרוש, מסוגל מרן הרב גם להיות מעורב בדעת עם הבריות כנדרש לשם הנהגה נבונה ונכונה של הרבנות. המקורות המובאים במאמר זה מזמנים לנו הצצה לקצות הנהגות הרבנות של הרב: הננו רשאים לנחש שלו היו הדברים תלויים ברב היו מבוטלים כל מעשי התיאטרון הפרוץ⁶³, ואף על פי כן בתקופות שונות ולקהלים שונים פונה הרב באותה סוגיא בסגנון שונה ובדרישות אחרות.

דומני שיש במובא לפנינו כדי ללמד אף על יותר מכך. הקרבה לא קטנה נדרשה מפרנסי תל אביב בבואם לקבל את בקשת הרב קוק לבטל את טכס הכתרת מלכת אסתר שהיה כבר כמה שנים חלק מן העדלאידע. לא רק הפסד ממון רב היה צפוי להיגרם מביטול הטכס, אלא שהיה להם לצפות גם לביקורת חריפה בדעת הקהל המקומי שתפיסת עולמו של הרב קוק היתה זרה לו, ואף היכרותו עם הרב קוק היושב בירושלים היתה קלושה. אף על פי כן, משעמדה בקשת הרב קוק על המאזניים היה ברור לפרנסי תל אביב לאן יש להטות את הכף. הדעת נותנת שלא מתוך גדלותו בתורה זכה הרב קוק למעמד זה בעיני הפרנסים, אנשים מעולם המסחר והמעשה שזיקתם לתורה ולמצוות קלושה, אלא מתוך נקיות דעתו בכלל ובענייני ממון בפרט, תרומיות מידותיו, אהבת ישראל שבו, ומסירות נפשו לכל יהודי – תכונות שהרב נודע בהם עוד מימיו ברבנות יפו.

אם נדבוק בדרכיו – אולי נזכה גם אנחנו ומנהיגינו לאוזן קשבת יותר אצל פרנסי הקהל והמדינה...

61 אמנם, ייתכן והצגות התיאטרון שהועלו באותה עת תאמו את רוח התקופה, ולא היתה בהם ההוללות שמאפיינת את הצגות הפורים.

62 שבחי ראי"ה עמ' נד.

63 ראה, למשל, שבחי ראי"ה עמ' סו.